

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ПАВЛА ТИЧИНИ**

Карасевич А. О.,
Левківський К. М., Сокирська В.В., Шачковська Л.С.

ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ.

КНИГА 2 - «СТАРОДАВНІЙ РИМ»

Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту
України
(Лист № 1/11 – 559 від 18 січня 2012р.)

Умань 2012

УДК 9(3)(092)(075)
ББК 63.3(0)3-8я73
К 21

Рецензенти:

Токовенко О. С. – доктор філософських наук, професор, декан факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Шатохін А. М. – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва

Кривошеїн В. В. – доктор політичних наук, професор кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. 2. – Стародавній Рим: Навчальний посібник / укладачі: А.О.Карасевич, К.М. Левківський, В.В.Сокирська, Л.С.Шачковська. – Умань: ПП. Жовтий О.О., 2012. – 768 с.

У навчальному посібнику розглядаються політичні ідеї і вчення видатних особистостей Стародавнього Риму – державних мужів, воєначальників, законодавців, реформаторів, імператорів, гуманістів, філософів, істориків і богословів. Укладачі намагаються розкрити суть і форми їх державотворчих програм, акцентувати увагу читачів на цікавих епізодах з їхнього політичного життя, запропонувати, для ознайомлення, найбільш відомі їхні праці та законодавчі акти, як результати їх державницької діяльності.

Посібник буде корисним історикам і філологам, студентам і старшокласникам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів – усім тим, кому не байдужа історія світових цивілізацій

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
РОЗДІЛ 1 Виникнення та етапи розвитку Стародавньої Римської держави.....	<u>13</u>
РОЗДІЛ 2. Історичні віхи та політичні портрети царського періоду.....	<u>194</u>
Ромул.....	194
Нума Помпій.....	201
Тулл Гостилій.....	208
Анка Марцій.....	210
Тарквіній Приск.....	212
Сервій Туллій.....	214
Тарквіній Гордий.....	219
РОЗДІЛ 3. Політична парадигма епохи Римської Республіки.....	<u>225</u>
Закони XII таблиць.....	234
Закони Люція Валерія і Марка Горація.....	241
Закони Канулея.....	242
Військова реформа Марка Фурія Камілла.....	248
Закони Ліцінія Столона і Секстія Латерана.....	254
Закони Публія Філона.....	257
Реформи Аппія Клавдія.....	259
Судові реформи Гнея Флавія.....	261
Закон братів Огульнійв.....	262
РОЗДІЛ 4. Політичний розвиток Римської Республіки в III – II ст. до н. е.....	<u>269</u>
Перша Пунічна війна.....	279
Друга Пунічна війна.....	288
Третя Пунічна війна.....	313
Тиберій Гракх.....	318
Гай Гракх.....	326
Гай Марій.....	334
Луцій Корнелій Сулла.....	339
Спартак.....	343
Гай Аврелій Котта.....	352

Абл Габіній.....	353
Юлій Цезар.....	356
Антоній Марк.....	366
Гней Помпей.....	367
Секст Помпей.....	375
Марк Тулій Цицерон.....	376
Марк Емілій Скавр.....	394
РОЗДІЛ 5. Політичні портрети і династії епохи імперії.....	397
Династія Юліїв – Клавдіїв.....	399
Династія Флавіїв.....	449
Династія Антонінів.....	456
Династія Северів.....	468
Солдатські імператори.....	485
Імператори Пізньої Імперії.....	532
Династія Канстантина.....	536
Династія Валентиніана.....	557
Династія Феодосія.....	567
Останні імператори Західної Римської імперії.....	573
РОЗДІЛ 6. Стародавній Рим в світовій історичній та літературній традиції: історіографія.....	588
Цезар.....	588
Цицерон.....	
Корнелій Непот.....	594
Тит Лукрецій Кар.....	594
Фукідід.....	601
Геродот.....	607
Посидоній.....	612
Тит Лівій.....	614
Гай Светоній Транквілл.....	616
Тацит Публій (Гай) Корнелій.....	618
Гай Веллей Патеркул.....	620
Аппіан.....	621
Страбон.....	623
Квінт Енній.....	625
Плутарх.....	626
Діонісій Галікарнаський.....	634
Діодор Сицилійський.....	636
Полібій.....	637

Євтропій.....	647
Публій Овідій Назон.....	648
Квінт Горацій Флакк.....	657
Секст Проперцій.....	663
Сенека Анней Луцій.....	665
Гай Пліній Цецелій Секунд (Молодший).....	671
Гай Пліній Секунд Старший.....	674
Марк Аврелій Антонін.....	675
Публій Вергілій.....	677
Апулей.....	689
Марк Валерій Марціал.....	695
Децим Юній Ювенал.....	696
Лукіан.....	697
Йосиф Флавій.....	699
Юстиніан Філософ.....	700
Квінт Септимій Флоренс Тертуліан.....	716
Амбросій Феодосій Макробій.....	719
Марк Порцій Катон.....	722
Марк Теренцій Варрон.....	727
Валерій Максим.....	730
Марк Анней Лукан.....	734
Аріан Флавій.....	735
Римські імператори та династії.....	737
Іменний покажчик.....	741
Література.....	756

ПЕРЕДМОВА

Запропонований навчальний посібник є логічним продовженням розпочатої серії «Політичні портрети Стародавнього світу» для забезпечення навчального процесу студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів України. Він є другою книгою, яка присвячена характеристиці політичних портретів знаменитих мужів Стародавнього Риму – одному із самих цікавих і вагомих періодів в історії європейської і світової цивілізації.

Матеріали другої книги навчального посібника з історії політичної думки античної цивілізації («Стародавній Рим»), узгоджено з програмними вимогами і навчальними програмами з «Політології», «Історії політичної думки», «Історії Стародавнього світу», «Історії правових і політичних вчень», «Історії держави і права зарубіжних країн» як самостійних курсів, які вивчаються на гуманітарних факультетах в освітянській структурі держави.

Мабуть не викликає сумніву у дослідників тієї доби значення інформаційних матеріалів з проблем політико-правової практики Стародавнього Риму. Особливо, слід наголосити, на тому, що саме Рим створив неперевершений зразок античної суспільної системи у її найбільш завершеному вигляді. На території Середньоморської держави, яка була заселена різноплемінними народами, була створена на протязі тисячоліття високорозвинена антична культура, яка, безперечно, стала, в майбутньому, основою розвитку європейського соціуму. На руїнах Римської імперії виникла і сформувалася переважна більшість західноєвропейських держав. Політиками і державними діячами того часу було запропоновано чимало зразків реформ і Конституцій, догми римського права, які і сьогодні є вагомим підґрунтям в сучасному державотворенні. А яскраві особистості, якими насичена римська історія, привертати і привертають увагу дослідників минулих і нинішніх поколінь.

У політичних портретах Стародавнього Риму відтворено парapolітичні і політико-правові вчення, погляди і ідеї римських мислителів, найвідоміших державних мужів, політиків і полководців, істориків і державотворців трьох основних періодів Давньоримської держави – царського періоду (754 – 510 рр. до н. е.), республіканського періоду (509 – 28 рр. до н. е.) і імперського періоду (I ст. до н. е. – V ст. н. е.).

Укладачі навчального посібника намагалися наголосити на тому, що після того як у 146 році до н. е. Греція була підпорядкована Римові, одночасно на Римську імперію розповсюдився і могутній інтелектуальний досвід державотворення, який був набутий в Елладі і завдяки Александру Македонському вже майже два століття крокував по загарбаних ним землях. Цей процес, ряд дослідників Античного світу, називають «еллінізація Сходу». В свою чергу, парapolітична думка римлян, починаючи з царського періоду, розвивалася і на власній основі, головним чином як результат релігійного впливу та боротьби патриціїв і плебеїв, оптиматів і популярів, вільних і рабів.

Тому політична міфологія найдавнішого римського народу, а це, принаймі, більше 300 патриціанських родів, ґрунтувалась на віруваннях у безліч Богів: лише Богів дитинства налічувалося в доцарському і царському періодах 43. Їх величали, як Бог першого крику, Бог першого кроку тощо. Поступово кількість Богів на чолі з Янусом (Бог всякого початку, входу і виходу, зображувався з двома обличчями) зменшувалася, і зрештою їх було підпорядковано до грецького пантеону. Верховним Богом став Юпітер (Бог неба, грому, блискавки і різних небесних явищ, верховний бог римського пантеону). Влада земного царя, якого величали рексом, не була деспотичною, як, приміром, на Сході, бо всі катаклізми і соціальні негаразди, врівноважувалися сенатом і народним зібранням. Першу римську політичну революцію здійснив шостий рекс Сервій Туллій (578 – 533 рр. до н. е.). Він, як і Солон в Афінійській державі, запропонував римському люду, ряд соціальних перетворень, які поклали кінець родовому устрою і включення до складу римських громадян плебеїв. Цей перебудовчий крок Сервія Туллія започаткував становий поділ римлян за майновим цензом на п'ять класів (незаможних було віднесено у шосту верству – пролетаріїв).

Стрижневі принципи «люди не рівні один одному», «раби – не люди», «жінки і діти користуються не правами, а милостинями держави» панували і у період республіканського правління. Політична доктрина тут була сформульована у Законах XII таблиць (451 – 450 рр. до н. е.), де акцент був зроблений не на державних інституціях, а на особистих і майнових правах людини. Для прикладу, можна ознайомитися з законами Канулея (445 р. до н. е.), Ліцінія Столона та Секстія Латерана (367 р. до н. е.), Петелія (326 р. до н. е.), Гортензія (287 р. до н. е.), Фламінія (232 р. до н. е.),

Тіберія і Гая Граків (133 – 123 рр. до н. е.) та багатьох інших нормативних актах, кодексах і Конституціях, які захищали інтереси плебеїв, скасовували боргове рабство, регулювали питання громадянства, приватної власності, вирішення майнових, особливо, земельних питань. Правила стародавнього римського судочинства, як стверджував давньогрецький історик Полібій (210 – 128 рр. до н. е., «Всезагальна історія у сорока книгах»), визначали повноваження трьох влад – монархічної (влада консулів), аристократичної (влада сенату) і демократичної (влада народу). Саме тому знаменитий історик античності вважав, що Римську республіку з однаковою достовірністю можна називати і монархією, і аристократією, і демократією.

Дослідники політичної культури Стародавнього Риму, приблизно, сходяться до однієї думки, що саме політико-теоретичні її основи були закладені на завершальній стадії існування республіканської форми державного влаштування.

Тому засновником політології всі вважають Марка Тулія Цицерона (106 – 43 рр. до н. е.) – знаменитого вождя римського народу, як його називають ряд дослідників старовини і сучасності – «отець вітчизни». Приблизно в його руслі відобразив природний процес виникнення життя в договірній державі, права людини і сутність суспільного влаштування сучасник Цицерона Тит Лукрецій Кар в своїй поемі «Про природу речей». Інший представник політичної думки I ст. до н. е. Гай Саллюстій Кріпс (86 – 34 рр. до н. е.) обґрунтував політичний ідеал у вигляді республіки, але вважав при цьому, що простий народ не має політичної мудрості. Тому всі повинні, без заперечень, підпорядковуватися сенату, як тіло душі.

Після краху Римської республіки з початком нової ери принципату (розквіту давньоримської імперії) і домінації (відмирання давньоримської імперії і формування протофеодальних відносин) набувають популярності політичні проекти Сенеки (3 – 65 рр. н. е.), Епіктета (50 – 140 рр. н. е.), Марка Аврелія (121 – 180 рр. н. е.) та ряду інших римських філософів-стоїків. Вони спробували повернутися до проповіді політичної пасивності, індивідуалізму, космополітизму і фаталізму тоді, коли Римська імперія вступила в загальну кризу полісної державності, коли повсякденним політичним явищем став авторитаризм і правове свавілля народу. Ці негативні прояви політичної практики

надавали моральне право стверджувати Сенеці, що природна держава з природним правом – це всесвіт, що базується на божественному началі, а люди тут «рідні один одному», «співтовариші по рабству» і повинні бути підпорядкованими світовим небесним законам.

У свою чергу, Епіктет запропонував принцип «чого не бажаєш собі, не бажай іншим», який став життєвим і політичним кредо не лише самого автора афоризму, але і багатьох його однодумців. Епіктет різко засудив наявність рабства, як соціального зла, і природну тягу людини до багатства.

Досить цікавий варіант вирішення політичного конфлікту запропонував Марк Аврелій. Він уявляв державу як конформістське утворення з рівним для всіх законодавством, що може управлятися згідно природної рівності і рівноправ'я всіх жителів римського полісу.

Не слід ігнорувати в процесі аналізу політичної думки досвід знаменитих римських юристів того часу. Це – Сабін, Гай, Папініан, Ульпіан, Модестін, Павло та ряд інших. Це вони стали найвидатнішими політологами свого часу, бо по прикладу еллінських філософів, виступили в ролі універсальних фахівців, своєрідних жерців суспільно-політичних відносин в цілому. Не слід забувати і той факт, що більшість з них обіймали найвідповідальніші державні посади в Римській імперії. Якщо Аристотель, древньогрецький філософ-енциклопедист(384 – 322 рр. до н. е.), запропонував основи політичної юриспруденції, то римські жреці Феміди (в грецькій міфології – богиня правосуддя), як показала подальша практика державотворення, стали засновниками і самої юриспруденції в цілому – науки «про божественні й людські справи, знання справедливого і несправедливого» і таких її галузей, як правова політика і правова практика. Вони піднесли розуміння права і закону, центральних категорій політичного знання, без яких політична наука не може існувати як наука, на емпірико-теоретичний, логіко-понятійний і концептуальний рівень. Іншими словами – оточили політичні доктрини правовим простором.

З цього часу, юстиція стала тлумачитись як «воля віддавати кожному своє право». Наприклад, природне право з суто теоретичної конструкції перетворилося у фактично діючі юридичні норми, державні та інші політичні проблеми почали вирішуватись у

окремій правовій галузі – публічному праві, міжнародні політичні стосунки, унормовувались у праві народів, взаємовідносини між індивідами (фізичними особами) – у приватному праві.

Не слід не враховувати в контексті розвитку політичних процесів і політичної теорії кодифікації кількох тисячних імператорських конституцій, яку здійснили давньоримські юристи. Це, кодекс Грегоріана 296 р. (Конституції 117 – 283 рр. н. е.), кодекс Гермогеніана 305 р. (Конституції 284 – 305 рр. н.е.), кодекс Феодосія II 438 р. н.е. (Конституції 306 – 437 рр. н.е.), після феодосієвської новели (Конституції 438 – 476 рр. н.е.).

Але найціннішою політико-правовою пам'яткою Римської імперії став «Корпус юріс цивіліс» – зібрання Конституцій, інституцій, дигестів та новел, відоме в історії як Зведення Юстиніана (VI ст. н. е.). Саме воно виявилось наймогутнішим джерелом багатовікової рецепції римського права у більшості європейських країн, у тому числі і на українських землях, рецепції, яка відчутно вплинула не лише на еволюцію політичної думки, а й на практичне політичне життя.

При підготовці навчального посібника укладачами враховувалися дослідження провідних спеціалістів-античників – В. С. Сергєєва, С. І. Ковальова, М. О. Машкіна, В. І. Кузіщина, О. Г. Бокшаніна, В. О. Балуха та ін.

Представлено численний ілюстративний матеріал – карти, малюнки, фотографії, схеми, який дозволив яскравіше висвітлити ті політичні процеси, які характерні для Античної епохи римського суспільства. Укладачі висловлюють щиру подяку рецензентам посібника, чії критичні зауваження і поради дали змогу вдосконалити текст і структуру видання.